

รูปแบบ CSR ที่ตอบสนองบทบาททางการเมืองระดับท้องถิ่น เขตพื้นที่ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์

A CSR Model Responsive to Local Political Roles in the Roi-Kaen-San-Sin Region

1. อภิปรัชญา พันธุ์เพชร, 2. ธรภรณ์ ไกรศรี, 3. วรเชษฐ์ โทอิน*

1. Apipruchya Phanphet, 2. Thanaphorn Kraisri, 3. Worachet Tho-un

1., 2., 3. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาลัยศาสนศาสตร์ยโสธร

1., 2., 3. Mahamakut Buddhist University Yasothon Buddhist Collage

*Corresponding author e-mail: worachet.th@mbu.ac.th

บทคัดย่อ

การดำเนินกิจกรรมความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจ (CSR) ในพื้นที่ “ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์” ไม่ควรถูกมองเพียงในมิติการกุศลหรือการสร้างภาพลักษณ์เท่านั้น แต่สามารถออกแบบให้เชื่อมโยงกับพัฒนาการทางการเมืองระดับท้องถิ่นได้อย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะการเสริมสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ความโปร่งใส และความรับผิดชอบต่อผู้มีอำนาจในพื้นที่ รูปแบบ CSR ที่ตอบสนองบทบาททางการเมืองระดับท้องถิ่นในภูมิภาคนี้ ควรตั้งอยู่บนหลักการสำคัญสามประการ คือ (1) การเสริมสร้างศักยภาพพลเมืองท้องถิ่น เช่น การสนับสนุนโครงการให้ความรู้ด้านสิทธิ หน้าที่ และการติดตามตรวจสอบการทำงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (2) การสร้างเวทีสาธารณะให้ประชาชน กลุ่มเยาวชน ผู้นำชุมชน และผู้แทนท้องถิ่นได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเท่าเทียม และ (3) การสนับสนุนกลไกข้อมูลข่าวสารที่โปร่งใส เช่น ระบบเผยแพร่งบประมาณหรือโครงการพัฒนาในรูปแบบที่เข้าใจง่าย เมื่อมองในบริบท “ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์” ซึ่งมีต้นทุนทางวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็ง และปัญหาเชิงโครงสร้างอย่างความเหลื่อมล้ำและการเมืองแบบอุปถัมภ์ รูปแบบ CSR ที่เหมาะสมจึงไม่ใช่เพียงการสร้างถนน มอบทุน หรือจัดกิจกรรมครั้งคราว แต่ต้องเป็นกระบวนการระยะยาวที่ช่วยให้ชุมชนมีอำนาจในการกำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเอง ลดการพึ่งพานักการเมือง และเปิดพื้นที่ให้เสียงของกลุ่มเปราะบางได้ถูกนำมาพิจารณาเชิงนโยบาย กล่าวโดยสรุป รูปแบบ CSR ที่ตอบสนองบทบาททางการเมืองระดับท้องถิ่นในพื้นที่ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์ คือรูปแบบที่ผสมผสานเป้าหมายทางสังคมของธุรกิจเข้ากับการพัฒนาวัฒนธรรมประชาธิปไตย เสริมสร้างพลเมืองเข้มแข็ง สนับสนุนการบริหารท้องถิ่นที่โปร่งใส และเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง อันจะนำไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืนทั้งในมิติการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

คำสำคัญ: 1. การเมืองระดับท้องถิ่น; 2. รูปแบบ CSR; 3. ประชาธิปไตยท้องถิ่น; 4. องค์กรธุรกิจ (CSR)

Abstract

Corporate Social Responsibility (CSR) activities of business organizations in the Roi-Kaen-San-Sin area should not be understood only as charitable actions or image-building strategies. They can be deliberately designed to contribute to the development of local-level politics, particularly by strengthening participatory democracy, transparency, and the accountability of power holders. Appropriate CSR models for this region rest on three key principles. First, enhancing the capacity of local citizens through support for programs that provide knowledge about political rights and duties, as well as monitoring and evaluating the performance of local government organizations. Second, creating public forums where citizens, youth groups, community leaders, and local representatives can exchange views on an equal basis. Third, supporting transparent information mechanisms, such as accessible systems for publicizing budgets and local development projects in user-friendly formats. In the specific context of the Roi-Kaen-San-Sin area, where strong community cultural capital coexists with structural problems such as inequality and patronage politics, suitable CSR should move beyond road construction, scholarships, or occasional events and instead take the form of long-term processes that empower communities to shape their own development paths, reduce dependence on politicians, and amplify the voices of vulnerable groups in policymaking. In sum, CSR models that respond to local political roles in this area are those that link business social objectives with the cultivation of democratic political culture, the strengthening of active citizenship, the promotion of transparent local governance, and the creation of genuine participatory opportunities, thereby contributing to sustainable local development in political, economic, and social dimensions.

Keywords: 1. Local politics; 2. CSR models; 3. local democracy; 4. corporate social responsibility (CSR).

บทนำ

กลุ่มจังหวัด “ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์” ซึ่งประกอบด้วยจังหวัดร้อยเอ็ด ขอนแก่น มหาสารคาม และกาฬสินธุ์ เป็นกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางที่รัฐจัดวางให้เป็นศูนย์กลางการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของภูมิภาค โดยมีบทบาททั้งในฐานะ “หัวใจเศรษฐกิจอีสาน” และฐานมวลชนสำคัญทางการเมืองระดับชาติ ภูมิภาคนี้จึงมิได้เป็นเพียงพื้นที่ชนบทเกษตรกรรม แต่เป็นพื้นที่ที่เชื่อมโยงโครงสร้างเศรษฐกิจแบบทุนนิยมสมัยใหม่ เข้ากับโครงสร้างทางสังคมและการเมืองแบบดั้งเดิมอย่างแนบแน่น ในเชิงประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐส่วนกลางกับภาคอีสานถูกกำหนดผ่านกระบวนการรวมศูนย์อำนาจ

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

ตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ส่งผลให้เมืองท้องถิ่นสูญเสียความเป็นอิสระและต้องผนวกเข้าสู่โครงสร้างราชการส่วนกลาง (สุนิตย์ เหมนิล, 2562) มิติเชิงโครงสร้างนี้หล่อหลอมให้การเมืองอีสานอยู่ในฐานะ “ชายขอบ” ที่ต้องต่อรองกับอำนาจส่วนกลางตลอดเวลา ในยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เป็นต้นมา การขยายตัวของระบบราชการ การพัฒนาชนบท และโครงการต่าง ๆ ของรัฐสมัยใหม่ ได้เปลี่ยนผ่านความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ดั้งเดิมให้เชื่อมต่อกับเครือข่ายชนชั้นนำทางการเมืองและเศรษฐกิจในระดับชาติยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม การเมืองท้องถิ่นในภาคอีสานโดยเฉพาะในกลุ่มร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์ มิได้เป็นเพียงปลายทางของนโยบายจากส่วนกลาง หากยังเป็น “พื้นที่ต่อรอง” ที่กลุ่มอำนาจท้องถิ่นและเครือข่ายตระกูลการเมืองใช้สร้างและสืบทอดอำนาจผ่านระบบเลือกตั้งและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นักวิชาการหลายคนชี้ให้เห็นความสำคัญของโครงสร้างอุปถัมภ์และเครือข่ายทางการเมืองที่ฝังตัวอยู่ในชุมชนชนบทไทย ซึ่งยังคงมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางการเมืองและผลการเลือกตั้ง (Neher, 1989; Rattanasripanya, 2011)

หลังการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น การเมืองระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในสี่จังหวัดนี้ยิ่งทวีความสำคัญ งานศึกษาของ Suthikarn Meechan (2019; 2020) ชี้ให้เห็นว่า ร้อยเอ็ด ขอนแก่น มหาสารคาม และกาฬสินธุ์ กลายเป็นฐานอำนาจสำคัญของพรรคการเมืองระดับชาติและเป็นพื้นที่ต่อสู้ระหว่างกลุ่มการเมืองสี่เชื้อ รวมทั้งเป็นตัวอย่างของการปรับตัวของตระกูลการเมืองและเครือข่ายอุปถัมภ์ที่สามารถดำรงอำนาจภายใต้ระบอบรัฐประหารและกติกาการเมืองใหม่ได้อย่างต่อเนื่อง สิ่งนี้สะท้อนว่า การเมืองท้องถิ่นอีสานไม่ใช่การเมือง “ล้าหลัง” แต่เป็นพื้นที่ที่รูปแบบประชาธิปไตยแบบเครือข่ายและอุปถัมภ์ผสมผสานกับกลไกระบบเลือกตั้งอย่างซับซ้อน ในมิติเศรษฐกิจ-สังคม-วัฒนธรรม กลุ่มร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์ยังคงมีฐานเศรษฐกิจหลักอยู่ที่การเกษตร ชุมชนชนบท และแรงงานนอกระบบ แม้จะมีการพัฒนาเมือง ศูนย์กลางการศึกษา และอุตสาหกรรมบริการเพิ่มขึ้น แต่ความเหลื่อมล้ำด้านรายได้และโอกาสยังคงสูงเมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่นของประเทศ แนวคิดเรื่อง “Unequal Thailand” ของ Phongpaichit และ Baker (2016) ชี้ให้เห็นว่าความเหลื่อมล้ำทางฐานะและอำนาจในสังคมไทยมีมิติพื้นที่ที่ชัดเจน โดยภาคอีสานยังเป็นฐานของประชากรกลุ่มรายได้ต่ำและผู้เข้าถึงบริการสาธารณะอย่างจำกัด สภาพดังกล่าวส่งผลให้ประชาชนจำนวนมากต้องพึ่งพาเครือข่ายเครือญาติ ผู้นำท้องถิ่น และนักการเมืองในฐานะ “ผู้จัดการทรัพยากร” แทนรัฐสวัสดิการที่เข้มแข็ง ในระบอบวัฒนธรรม การเมืองท้องถิ่นในภาคอีสานดำเนินไปบนพื้นฐานของชุมชนที่มีทุนทางวัฒนธรรมเข้มแข็งทั้งประเพณี งานบุญ ระบบเครือญาติ และกลุ่มเครือข่ายชุมชน ซึ่งสามารถเป็นได้ทั้งฐานหนุนเสริมประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และฐานของการเมืองแบบอุปถัมภ์ในเวลาเดียวกัน การศึกษาของ Rattanasripanya (2011) แสดงให้เห็นว่า “ทุนทางสังคม” ในชุมชนชนบทไทยมีทั้งมิติของความร่วมมือ ความไว้วางใจ และการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางการเมืองผ่านเครือข่ายผู้นำท้องถิ่นและผู้มีบารมีพื้นที่ สิ่งนี้ทำให้การเมืองท้องถิ่นในพื้นที่ “ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์” ไม่อาจแยกขาดจากโครงสร้างครอบครัว ตระกูล และกลุ่มผลประโยชน์ที่สืบทอดกันหลายรุ่น

ในอีกด้านหนึ่ง บริบทดังกล่าวก็เปิดพื้นที่ให้รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งการรวมกลุ่มของชาวบ้าน การใช้สื่อใหม่ การเคลื่อนไหวของเยาวชน และบทบาทขององค์กรภาคประชาสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงหลังวิกฤตการเมืองระดับชาติและการรัฐประหาร การต่อต้านหรือการปรับตัว

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

ของเครือข่ายชุมชนและมวลชนในอีสาน ทำให้พื้นที่นี้ได้รับการมองว่าเป็น “ฐานของการเมืองมวลชน” และเป็นตัวแปรสำคัญในการกำหนดสมการอำนาจการเมืองไทยในภาพรวม (Meechan, 2020; Jatusripitak, 2022) เมื่อพิจารณาเฉพาะสถานการณ์การเมืองท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม การตรวจสอบ และความโปร่งใสจะพบความย้อนแย้งสำคัญประการหนึ่งคือ ในขณะที่กฎหมายและสถาบันท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล และองค์การบริหารส่วนจังหวัด ถูกออกแบบภายใต้แนวคิดธรรมาภิบาลและการกระจายอำนาจให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น แต่ในทางปฏิบัติกลับยังมีข้อจำกัดหลายประการ ทั้งการผูกขาดอำนาจของกลุ่มการเมืองท้องถิ่น การซื้อสิทธิ์ขายเสียง การจัดสรรงบประมาณที่เอื้อประโยชน์แก่กลุ่มสนับสนุน และการขาดกลไกตรวจสอบที่เป็นอิสระและเข้มแข็งพอ ผลการศึกษาว่า ด้วยเครือข่ายอุปถัมภ์ในการเลือกตั้งทั่วไป ปี 2562 ในจังหวัดร้อยเอ็ด ชี้ให้เห็นว่าเครือข่ายการเมืองเชิงอุปถัมภ์ยังคงเป็นกลไกสำคัญในการระดมคะแนนเสียง และผูกโยงการใช้งบประมาณโครงสร้างพื้นฐานเข้ากับการสร้างฐานการเมืองของกลุ่มผู้มีอำนาจ (Meechan, 2020) อย่างไรก็ตาม ไม่อาจมองการเมืองท้องถิ่นในพื้นที่ “ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์” ในเชิงลบเพียงด้านเดียวได้ เพราะภายใต้เงื่อนไขของความเหลื่อมล้ำและระบบอุปถัมภ์ ยังมีความพยายามพัฒนากลไกการมีส่วนร่วมและความโปร่งใสในระดับชุมชนและท้องถิ่นผ่านรูปแบบต่าง ๆ ทั้งคณะกรรมการชุมชน เวทีประชาคม การจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม ตลอดจนการเข้ามามีบทบาทของสถาบันการศึกษาและภาคธุรกิจในพื้นที่ ซึ่งหากได้รับการออกแบบให้เชื่อมโยงกับเป้าหมายทางการเมืองเชิงสร้างสรรค์ ก็สามารถกลายเป็นฐานสำคัญของการยกระดับวัฒนธรรมประชาธิปไตยและการตรวจสอบอำนาจในระดับรากหญ้าได้ โดยสรุป บริบทการเมืองท้องถิ่นในกลุ่มจังหวัดร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์ เป็นผลลัพธ์ของการซ้อนทับกันระหว่าง (1) โครงสร้างการรวมศูนย์อำนาจและความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ (2) เศรษฐกิจชนบทและวัฒนธรรมเครือญาติที่หล่อเลี้ยงต้นทุนทางสังคมและระบบอุปถัมภ์ และ (3) กระบวนการกระจายอำนาจและการเมืองมวลชนร่วมสมัยที่เปิดโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมและการตรวจสอบที่หลากหลาย ภาพรวมดังกล่าวเป็นฐานสำคัญในการทำความเข้าใจว่า รูปแบบใดของการดำเนินความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจ (CSR) จึงจะสามารถตอบสนองและหนุนเสริมบทบาททางการเมืองระดับท้องถิ่นในพื้นที่ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์ได้อย่างแท้จริง

2. กรอบแนวคิด CSR กับบทบาททางการเมืองระดับท้องถิ่น

การทำความเข้าใจบทบาทของ CSR ในการเมืองระดับท้องถิ่น จำเป็นต้องขยายกรอบความคิดจากมุมมองแบบเดิมที่เห็น CSR เป็นเพียง “การกุศลของธุรกิจ” ไปสู่การมองว่า CSR เป็นกลไกทางการเมืองและสถาบันทางสังคมรูปแบบหนึ่ง ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากร อำนาจต่อรอง และกระบวนการตัดสินใจสาธารณะในชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะในบริบทที่รัฐมีศักยภาพจำกัดและประชาชนยังเข้าถึงกลไกประชาธิปไตยได้ไม่ทั่วถึง แนวคิด CSR จึงต้องถูกเชื่อมโยงเข้ากับหลักการธรรมาภิบาล ความโปร่งใส ความรับผิดชอบ และสิทธิมนุษยชน ตามกรอบมาตรฐานสากลอย่าง ISO 26000 ที่เน้นหลักความรับผิดชอบ (accountability) ความโปร่งใส (transparency) การปฏิบัติอย่างมีจริยธรรม และการเคารพผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและหลักนิติธรรมในเชิงพัฒนาการ แนวคิด CSR เริ่มจากฐานคิดว่าธุรกิจมีหน้าที่หลักด้านเศรษฐกิจและกฎหมาย แต่ควรมีความรับผิดชอบต่อเชิงจริยธรรมและการกุศลต่อสังคมด้วย ต่อมางานศึกษาร่วมสมัยได้ขยาย

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

ความหมายของ CSR ให้ครอบคลุมประเด็นด้านสิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน ห่วงโซ่อุปทาน และการกำกับดูแลกิจการที่ดี และมอง CSR เป็น “กลยุทธ์เชิงองค์กร” ที่เกี่ยวข้องกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอย่างหลากหลาย ทั้งรัฐ ชุมชน และภาคประชาสังคม ในมุมมองนี้แนวคิด “corporate citizenship” ที่เสนอโดย Matten และ Crane (2005) เห็นว่าบริษัทเอกชนทำหน้าที่คล้าย “พลเมืองทางการเมือง” ที่ต้องรับผิดชอบต่อสิทธิและสวัสดิการของสมาชิกในสังคม โดยเฉพาะในพื้นที่ที่รัฐอ่อนแอหรือไม่สามารถจัดบริการสาธารณะได้เพียงพอ

จากกรอบดังกล่าวได้เกิดแนวคิด “Political CSR” ซึ่งชี้ให้เห็นว่าธุรกิจไม่ได้เป็นเพียงผู้เล่นทางเศรษฐกิจ แต่มีบทบาททางการเมืองโดยตรงในฐานะผู้กำหนดกติกาและมาตรฐานสังคม Scherer และ Palazzo (2011) เสนอว่าในยุคโลกาภิวัตน์ บริษัทจำนวนมากเข้าไปทำหน้าที่ในพื้นที่ที่เดิมที่เป็นของรัฐ เช่น สิทธิมนุษยชน การคุ้มครองสิ่งแวดล้อม และการกำกับดูแลห่วงโซ่อุปทานระดับโลก ผ่านมาตรฐานสมัครใจและการกำกับดูแลแบบ “นุ่มนวล” (soft law) ซึ่งส่งผลต่อโครงสร้างธรรมาภิบาลและประชาธิปไตยในสังคม เมื่อแนวคิดนี้ถูกนำมาปรับใช้ในระดับท้องถิ่น ธุรกิจจึงไม่ใช่เพียงผู้สนับสนุนงบประมาณโครงการพัฒนาชุมชน แต่มีบทบาทในการออกแบบกติกา เสริมสร้างศักยภาพพลเมือง และสนับสนุนกลไกตรวจสอบอำนาจรัฐท้องถิ่นด้วยควบคู่กันนั้น แนวคิด “civic-oriented” หรือ “community-oriented CSR” เน้นว่ากิจกรรม CSR ควรมุ่งสู่การยกระดับทุนทางสังคมและพลังของชุมชน มากกว่าการสร้างภาพลักษณ์องค์กร งานศึกษาบางชิ้นชี้ว่า CSR ที่ออกแบบให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน และเสริมสร้างความเข้มแข็งของสถาบันประชาธิปไตยท้องถิ่น สามารถส่งผลต่อ “พลวัตพลเมือง” และความอยู่ดีมีสุขทางการเมืองของชุมชนได้อย่างมีนัยสำคัญ (Mahmud, 2023)

ในบริบทไทย นักวิชาการบางท่านเสนอให้มอง CSR และวิสาหกิจเพื่อสังคมเป็นกลไกหนึ่งในการแก้ปัญหาสังคมและสนับสนุนการพัฒนาประชาธิปไตย โดยวิเคราะห์ว่าแรงกดดันทางสังคมและการแข่งขันทางธุรกิจ ทำให้บริษัทเอกชนต้องพัฒนารูปแบบ CSR ที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง ไม่ใช่เพียงกิจกรรมบริจาคแบบครั้งคราว (พิพัฒน์ นนทนารัตน์, 2558) ในระดับท้องถิ่น CSR จึงมีศักยภาพเป็น “พื้นที่กลาง” ที่ธุรกิจ รัฐ และประชาชนสามารถเข้ามาพูดคุย ตีกรอบ และร่วมกันกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชน กรอบแนวคิดด้านความสัมพันธ์ระหว่างธุรกิจ-รัฐ-ประชาชนในระดับท้องถิ่น อาจมองได้ในลักษณะ “สามเหลี่ยมอำนาจ” ที่แต่ละภาคส่วนมีบทบาทและผลประโยชน์แตกต่างกัน ภาครัฐท้องถิ่นมีอำนาจตามกฎหมายในการจัดสรรงบประมาณและบริการสาธารณะ ภาคธุรกิจมีทรัพยากรทางการเงิน เทคโนโลยี และเครือข่าย ขณะที่ประชาชนและชุมชนคือผู้ได้รับผลกระทบจากการตัดสินใจ และเป็นฐานความชอบธรรมของทั้งรัฐและธุรกิจ CSR ที่จะมีความหมายเชิงการเมือง จึงต้องถูกออกแบบให้ไม่กลายเป็นเครื่องมือสร้างอิทธิพลหรือซื้อความนิยมของผู้บริหารท้องถิ่นหรือบริษัท แต่เป็นกลไกที่ทำให้ความสัมพันธ์สามฝ่ายนี้โปร่งใส ตรวจสอบได้ และมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม เมื่อเชื่อมโยงกับแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (participatory democracy) CSR สามารถทำหน้าที่เป็น “เวที” หรือ “กลไก” ที่ช่วยเปิดพื้นที่ให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในวงจรรายนโยบาย ตั้งแต่การรับรู้ข้อมูล การแสดงความคิดเห็น การกำหนดลำดับความสำคัญของโครงการพัฒนา ไปจนถึงการติดตามประเมินผลกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การออกแบบ CSR ให้เป็นเวทีประชาพิจารณ์ การจัดเวิร์กช็อปพลเมือง หรือการสนับสนุนสภาเด็กและ

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

เยาวชน จึงไม่ใช่เพียงกิจกรรมสังคม แต่คือการลงทุนในโครงสร้างประชาธิปไตยระดับฐานราก หลักธรรมาภิบาล (good governance) ก็เป็นอีกมิติสำคัญที่เชื่อมโยง CSR กับการเมืองท้องถิ่น หลักการอย่างความโปร่งใส ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วม ความเสมอภาค และหลักนิติธรรม เป็นทั้งเป้าหมายและกรอบสำหรับประเมินว่า CSR มีส่วนเสริม หรือบั่นทอนคุณภาพการปกครองท้องถิ่น หาก CSR ช่วยให้ข้อมูลสาธารณะเปิดเผยมากขึ้น เสริมสร้างกลไกตรวจสอบจากภาคประชาชน และลดช่องว่างข้อมูลระหว่างรัฐกับประชาชน ก็ย่อมมีส่วนสำคัญต่อการยกระดับธรรมาภิบาลท้องถิ่นให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น

สุดท้ายแนวคิดเรื่อง “พลเมือง” (citizenship) ช่วยให้เห็นบทบาทของประชาชนในความสัมพันธ์นี้ไม่ใช่เพียง “ผู้รับบริการ” หรือ “ผู้รับการสงเคราะห์” แต่คือ “เจ้าของอำนาจอธิปไตย” ที่มีสิทธิหน้าที่ และความสามารถในการร่วมออกแบบอนาคตของชุมชนตนเอง แนวคิด corporate citizenship ของ Matten และ Crane (2005) ชี้ว่าบริษัทอาจต้องรับผิดชอบต่อการคุ้มครองและส่งเสริมสิทธิของพลเมืองในบริบทที่รัฐทำได้ไม่เพียงพอ ในระดับท้องถิ่น CSR จึงควรมีบทบาทในการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจทางการเมือง ทักษะพลเมือง และช่องทางให้ประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชนและกลุ่มเปราะบาง สามารถใช้สิทธิมีเสียง และติดตามตรวจสอบอำนาจรัฐและธุรกิจได้อย่างแท้จริง กล่าวโดยสรุป กรอบแนวคิด CSR กับบทบาททางการเมืองระดับท้องถิ่นในงานวิจัยนี้ จะมอง CSR ในฐานะกลไกทางการเมืองที่อยู่บนจุดตัดของความสัมพันธ์ระหว่างธุรกิจ รัฐ และประชาชน เชื่อมโยงกับเป้าหมายการสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ธรรมาภิบาล และการพัฒนาพลเมือง โดยใช้แนวคิด Political CSR, community-oriented CSR, corporate citizenship และ citizenship เป็นฐานในการวิเคราะห์ว่ารูปแบบ CSR แบบใดจึงจะสามารถหนุนเสริมวัฒนธรรมประชาธิปไตยและการปกครองท้องถิ่นที่โปร่งใสในพื้นที่ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. สภาพการดำเนิน CSR ในพื้นที่ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์

เมื่อมองภาพรวมการดำเนินความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจ (CSR) ในประเทศไทย งานวิจัยและรายงานเชิงนโยบายจำนวนมากชี้ตรงกันว่า รูปแบบ CSR แบบการกุศลและการสร้างภาพลักษณ์ (philanthropic CSR) ยังคงเป็นกระแสหลัก โดยเฉพาะในธุรกิจไทยขนาดกลางและขนาดเล็ก ขณะที่บริษัทข้ามชาติและบริษัทจดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์เริ่มปรับรูปแบบไปสู่ CSR เชิงยุทธศาสตร์และการรายงานอย่างเป็นระบบมากขึ้น (Thailand Environment Institute, 2005; Sae-Lim, 2018; Untachai, 2019) สภาพดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า CSR ในไทยยังอยู่ระหว่างรอยต่อระหว่าง “โครงการให้” กับ “กลไกความสัมพันธ์กับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย” ในระดับภูมิภาค พื้นที่ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์ มีการขับเคลื่อน CSR ทั้งในมิติของ “โครงการรายบริษัท” และ “เครือข่าย CSR ระดับจังหวัด” ภาคธุรกิจรายใหญ่ เช่น กลุ่มอุตสาหกรรม การเกษตร พลังงาน ค้าปลีก และสถาบันการเงิน มีการจัดกิจกรรม CSR อย่างต่อเนื่อง ทั้งในรูปแบบสนับสนุนโรงเรียน วัด ชุมชน การมอบทุนการศึกษา และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานชุมชนขนาดเล็ก เช่น ทางเดิน บ่อน้ำ ระบบน้ำดื่ม รวมทั้งโครงการด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพชุมชน ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา กลไกภาครัฐในระดับจังหวัด โดยเฉพาะสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัด (พมจ.) และหน่วยงานด้านแรงงาน และพาณิชย์ ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการ “จัดตั้งเครือข่าย” และ “ศูนย์ประสานงาน CSR จังหวัด” เช่น

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

ศูนย์ CSR จังหวัดขอนแก่นที่รวมตัวภาคธุรกิจ มูลนิธิชุมชน และหน่วยงานรัฐ เพื่อร่วมกันวางแผนและจัดงาน “มหกรรม รวมพล คน CSR จังหวัดขอนแก่น” ซึ่งเป็นเวทีนำเสนอโครงการเพื่อสังคมของภาคธุรกิจและสถาบันการศึกษาในพื้นที่ ขณะที่จังหวัดร้อยเอ็ดมีการประชุมขับเคลื่อนกลไกการส่งเสริม CSR ในระดับจังหวัด และจัดรางวัล CSR Award เพื่อยกย่ององค์กรธุรกิจที่ดำเนินงานเพื่อสังคมอย่างต่อเนื่อง สภาพดังกล่าวทำให้เห็นว่า CSR ในพื้นที่ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์ มิได้เป็นเพียงกิจกรรมเฉพาะบริษัท แต่เริ่มมีลักษณะ “เครือข่ายจังหวัด” ที่ภาคธุรกิจ ภาครัฐ และภาคประชาสังคมร่วมกันขับเคลื่อน โดยมีทั้งโครงการที่เน้นการพัฒนาทักษะอาชีพ การจ้างงานกลุ่มเปราะบาง (เช่น ผู้พิการ เด็กพิเศษ) การพัฒนาชุมชนท่องเที่ยว และโครงการนวัตกรรมสังคมที่สถาบันการศึกษาอย่างมหาวิทยาลัยขอนแก่นเข้ามาร่วมดำเนินงานกับชุมชนในฐานะ “พันธมิตรทางวิชาการ”

เมื่อพิจารณาในมิติของโครงสร้างธุรกิจ งานวิจัยของ นรรัฐ รื่นกวี (2565) ที่ศึกษา SMEs ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางซึ่งครอบคลุมพื้นที่ของกาฬสินธุ์ ขอนแก่น มหาสารคาม และร้อยเอ็ด พบว่าผู้ประกอบการจำนวนมากมองกิจกรรมเพื่อสังคมเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างภาพลักษณ์และความน่าเชื่อถือในสายตาลูกค้าและชุมชน มากกว่าการออกแบบให้เป็นกลไกเชิงนโยบายหรือเชิงสิทธิของพลเมืองโดยตรง CSR ของธุรกิจท้องถิ่นจึงมักมีลักษณะ “ตอบแทนชุมชน” ผ่านเงินบริจาค สนับสนุนงานบุญ งานประเพณี และกิจกรรมสาธารณประโยชน์ มากกว่าการทำงานเชิงโครงสร้างกับปัญหาความเหลื่อมล้ำหรือการเมืองท้องถิ่น เมื่อพิจารณาในมิติของโครงสร้างธุรกิจ งานวิจัยของ นรรัฐ รื่นกวี (2565) ที่ศึกษา SMEs ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางซึ่งครอบคลุมกาฬสินธุ์ ขอนแก่น มหาสารคาม และร้อยเอ็ด พบว่าผู้ประกอบการจำนวนมากมองกิจกรรมเพื่อสังคมเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างภาพลักษณ์และความน่าเชื่อถือในสายตาลูกค้าและชุมชน มากกว่าการออกแบบให้เป็นกลไกเชิงนโยบายหรือเชิงสิทธิของพลเมืองโดยตรง CSR ของธุรกิจท้องถิ่นจึงมักมีลักษณะ “ตอบแทนชุมชน” ผ่านเงินบริจาค สนับสนุนงานบุญ งานประเพณี และกิจกรรมสาธารณประโยชน์ มากกว่าการทำงานเชิงโครงสร้างกับปัญหาความเหลื่อมล้ำหรือการเมืองท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาควบคู่กับบริบททางการเมืองในภูมิภาค จะพบว่า CSR หลายโครงการมีความเชื่อมโยงโดยนัยกับการเมืองท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนงบประมาณกิจกรรมร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การมอบวัสดุอุปกรณ์ผ่านผู้นำท้องถิ่น หรือการใช้พื้นที่ CSR ในงานเทศกาลท้องถิ่นที่มึนักการเมืองและนักธุรกิจร่วมเป็นประธานหรือผู้สนับสนุนหลัก ปฏิสัมพันธ์เช่นนี้อาจช่วยเสริมทุนทางสังคมและความไว้วางใจระหว่างธุรกิจกับชุมชน แต่ขณะเดียวกันก็มีความเสี่ยงในการตอกย้ำความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์และการผูกโยงผลประโยชน์ทางการเมืองกับทรัพยากรของภาคธุรกิจ หากปราศจากกลไกความโปร่งใสและการมีส่วนร่วมอย่างเพียงพอ ในแง่มิติการมีส่วนร่วมและธรรมาภิบาล จะเห็นว่ากิจกรรม CSR ส่วนใหญ่ในพื้นที่ยังถูกออกแบบในลักษณะ “บน-ลงล่าง” (top-down) คือบริษัทเป็นผู้กำหนดโครงการและเชิญชวนชุมชนเข้าร่วม มากกว่าการเริ่มจากการประเมินความต้องการของชุมชนหรือกระบวนการมีส่วนร่วมของพลเมืองในทุกขั้นตอน ขณะที่กลไกติดตามประเมินผลจากชุมชนหรือภาคประชาสังคมยังมีจำกัด ส่งผลให้ศักยภาพของ CSR ในการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของพลเมืองและการตรวจสอบอำนาจรัฐท้องถิ่นยังถูกใช้ไม่เต็มที่ ทั้งที่งานศึกษาหลายชิ้นชี้ว่า หากกิจกรรม CSR ถูกออกแบบให้เปิดพื้นที่สนทนาสาธารณะ จัดให้มีเวทีรับ

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

ทั้งความคิดเห็น และพัฒนาทักษะพลเมือง ก็จะสามารถช่วยยกระดับคุณภาพประชาธิปไตยท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม (Mahmud, 2023; Scherer & Palazzo, 2011)

อีกด้านหนึ่ง นโยบายระดับชาติว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืนและการปรับตัวด้านสิ่งแวดล้อมของไทย เริ่มให้ความสำคัญกับความร่วมมือหลายภาคส่วน (multi-stakeholder collaboration) ระหว่างรัฐ เอกชน สถาบันการศึกษา และชุมชน (Royal Thai Government, 2024) แนวโน้มนี้สะท้อนมายังภูมิภาคอีสานผ่าน โครงการนำร่องต่าง ๆ เช่น “CSR Campus” ของสถาบันไทยพัฒน์ที่พยายามสร้างเครือข่ายธุรกิจ-ประชาสังคมใน 7 จังหวัดอีสาน รวมถึงร้อยเอ็ด และโครงการ CSR ท้องถิ่นที่เชิญชวนที่เชื่อมบริษัทใหญ่กับหมู่บ้านต้นแบบ เพื่อให้ CSR เกิดในรูปแบบ “หุ้นส่วนการพัฒนา” มากกว่าการบริจาคแบบครั้งคราว กล่าวโดยสรุป สภาพการดำเนิน CSR ในพื้นที่ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์อยู่บน “สองกระแส” ที่ดำเนินคู่ขนานกัน กระแสแรกคือ CSR แบบดั้งเดิมที่เน้นการกุศล การตอบแทนชุมชน และการสร้างภาพลักษณ์ ซึ่งมีบทบาทแพร่หลายทั้งในภาคธุรกิจใหญ่และธุรกิจท้องถิ่น กระแสที่สองคือความพยายามปรับ CSR ไปสู่รูปแบบเครือข่ายจังหวัดนวัตกรรมสังคม และความร่วมมือเชิงยุทธศาสตร์ระหว่างธุรกิจ-รัฐ-สถาบันการศึกษา-ชุมชน อย่างไรก็ตาม มิติ “การเมือง” ของ CSR ในภูมิภาคนี้ยังคงอยู่ในระดับแฝง (implicit) มากกว่าชัดเจน กล่าวคือ CSR ยังมีได้ถูกออกแบบอย่างเป็นระบบให้ทำหน้าที่เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของพลเมือง กลไกตรวจสอบ และความโปร่งใสของการปกครองท้องถิ่นอย่างตรงตัว ประเด็นนี้เองที่กลายเป็นช่องว่างสำคัญ ซึ่งการวิจัยว่าด้วย “รูปแบบ CSR ที่ตอบสนองบทบาททางการเมืองระดับท้องถิ่น” มีเป้าหมายจะเข้ามาเติมเต็ม

4. CSR ในฐานะกลไกเสริมสร้างประชาธิปไตยท้องถิ่น

การมอง CSR ในฐานะ “กลไกเสริมสร้างประชาธิปไตยท้องถิ่น” หมายถึง การออกแบบกิจกรรม ความรับผิดชอบต่อสังคมให้ไม่จำกัดเพียงการช่วยเหลือแบบการกุศล แต่ทำหน้าที่เสริมสร้างโครงสร้างและวัฒนธรรมประชาธิปไตยในระดับฐานราก ทั้งในมิติ “ตัวบุคคล” “พื้นที่สาธารณะ” และ “ระบบข้อมูลและการตรวจสอบ” ซึ่งล้วนสัมพันธ์กับแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (participatory democracy) ธรรมาภิบาล และการพัฒนาพลเมือง (citizenship) อย่างใกล้ชิด ดังนี้

1. CSR ที่สนับสนุนการสร้าง “พลเมืองเข้มแข็ง”

ในเชิงแนวคิดประชาธิปไตยที่ยั่งยืนไม่อาจตั้งอยู่ได้บน “กลไกการเลือกตั้ง” เพียงอย่างเดียว หากต้องอาศัย “พลเมืองเข้มแข็ง” ที่มีความรู้ ความตระหนัก และทักษะในการใช้สิทธิ-หน้าที่ ตลอดจนความกล้าและความสามารถในการตั้งคำถามและตรวจสอบผู้มีอำนาจ (Dahl, 1998; Gaventa, 2006) การออกแบบ CSR ให้มุ่งสร้างพลเมืองเข้มแข็งจึงเป็นหัวใจหนึ่งของ Political CSR ในระดับท้องถิ่น ตัวอย่างรูปธรรม เช่น โครงการให้ความรู้สิทธิ-หน้าที่ทางการเมืองแก่ประชาชนในชุมชนหรือกลุ่มเยาวชน โดยความร่วมมือระหว่างภาคธุรกิจกับสถาบันการศึกษาและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กิจกรรมอาจประกอบด้วยการอบรมความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ โครงสร้างการปกครอง ระบบเลือกตั้ง บทบาทของเทศบาล/อบต. ตลอดจนทักษะการติดตามและประเมินผลงานประมาณท้องถิ่น การจัดวงเสวนา “โรงเรียนพลเมือง” หรือ “Citizen Class” ที่สนับสนุนโดยภาคธุรกิจ จึงมิใช่เพียงกิจกรรมประชาสัมพันธ์ แต่คือการลงทุนในทุนมนุษย์ทางการเมือง

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

(political human capital) ของท้องถิ่น อีกมิติหนึ่งคือกิจกรรมพัฒนาเยาวชนให้มีทักษะพลเมือง เช่น ค่ายเยาวชนพลเมือง (youth civic camp) โครงการสภาเยาวชนจำลอง หรือโครงการสื่อชุมชนของเยาวชน ที่ให้กลุ่มนักเรียน นิสิต นักศึกษา ในพื้นที่ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์ ได้ฝึกทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ การสื่อสารสาธารณะ การทำงานเป็นทีม การออกแบบโครงการเพื่อชุมชน และการนำเสนอข้อเสนอเชิงนโยบายต่อหน่วยงานท้องถิ่น งานวิจัยด้านการศึกษาพลเมืองชี้ว่า การมีพื้นที่ให้เยาวชนฝึกปฏิบัติจริง มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ และได้รับการยอมรับจากผู้ใหญ่ เป็นปัจจัยสำคัญต่อการหล่อหลอมวัฒนธรรมประชาธิปไตยในระยะยาว (Hoskins & Kerr, 2012; โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2556) หาก CSR ของภาคธุรกิจร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์ ถูกใช้เพื่อสนับสนุนโครงการลักษณะนี้อย่างต่อเนื่อง เช่น สนับสนุนงบประมาณ พื้นที่ สื่อ เทคโนโลยี และเครือข่ายผู้ทรงคุณวุฒิจะช่วยให้การพัฒนาพลเมืองมิใช่ภาระของโรงเรียนหรือรัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่กลายเป็นความรับผิดชอบร่วมกันของทุกภาคส่วนในฐานะ “หุ้นส่วนประชาธิปไตยท้องถิ่น”

2. CSR ที่สร้าง “พื้นที่สาธารณะ” สำหรับการแสดงออกและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

แนวคิดของ Habermas (1996) เรื่อง “พื้นที่สาธารณะ” (public sphere) เน้นว่าประชาธิปไตยคุณภาพสูงต้องมีพื้นที่ที่ประชาชนสามารถแลกเปลี่ยนเหตุผล ถกเถียง และวิพากษ์นโยบายสาธารณะได้อย่างเสรีและเท่าเทียม ในบริบทท้องถิ่นอีสานพื้นที่เช่นนี้อาจไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปแบบห้องประชุมอย่างเป็นทางการ แต่อาจอยู่ในรูปเวทีชุมชน งานมหกรรมตำบล ตลาดนัดชุมชน สื่อชุมชน หรือแม้แต่แพลตฟอร์มออนไลน์ของท้องถิ่น CSR สามารถสนับสนุนการสร้างพื้นที่สาธารณะดังกล่าวได้หลายรูปแบบ เช่น

1) การจัดเวทีเสวนาสาธารณะในชุมชน ภาคธุรกิจร่วมกับองค์กรท้องถิ่นจัดเวทีเสวนาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิต เช่น น้ำ การเกษตร สิ่งแวดล้อม การคมนาคม หรือการศึกษาท้องถิ่น โดยเน้นให้ประชาชนได้แสดงปัญหา ตั้งคำถามต่อผู้บริหารท้องถิ่น และร่วมกันคิดทางออก CSR ในลักษณะนี้ช่วย “ทำให้การเมืองเป็นเรื่องของชุมชน” มากกว่าจะจำกัดอยู่ในวงราชการและนักการเมือง

2) การสนับสนุนสื่อชุมชนและแพลตฟอร์มสาธารณะ เช่น วิทยุชุมชน เพจเฟซบุ๊กท้องถิ่น ระบบพ็อดแคสต์ หรือจดหมายข่าวออนไลน์ ที่นำเสนอข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับงบประมาณท้องถิ่น โครงการพัฒนา การให้บริการของหน่วยงานสาธารณะควบคู่กับการเปิดพื้นที่ความคิดเห็น CSR ที่สนับสนุนสื่อเช่นนี้ต้องคำนึงถึงความเป็นอิสระและเสรีภาพในการนำเสนอ เพื่อไม่ให้กลายเป็น “สื่อของบริษัท” แต่เป็นสื่อเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง

3) การสนับสนุนกิจกรรมสร้างสรรค์ที่บูรณาการศิลปวัฒนธรรมกับการเมืองพลเมือง เช่น เวทีดนตรี-ละครเวทีชุมชน นิทรรศการภาพถ่าย หรือกิจกรรมศิลปะของเยาวชนที่สะท้อนประเด็นสาธารณะของท้องถิ่น รูปแบบเหล่านี้เหมาะกับพื้นที่ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์ที่มีทุนวัฒนธรรมเข้มแข็ง และสามารถใช้ศิลปวัฒนธรรมเป็นภาษาในการเปิดประเด็นการเมืองอย่างอ่อนโยนแต่ทรงพลัง

3. CSR ที่สนับสนุนความโปร่งใสและการตรวจสอบ

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

อีกมิติที่สำคัญของ CSR ในฐานะกลไกเสริมประชาธิปไตยคือ การสนับสนุนความโปร่งใสและการตรวจสอบในระดับท้องถิ่น หลักการพื้นฐานคือ “ยิ่งข้อมูลเปิดเผย ประชาชนยิ่งมีศักยภาพตรวจสอบ” ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดธรรมาภิบาลและสิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารของรัฐ ในบริบทนี้ CSR สามารถทำบทบาทเชิงกลไกได้อย่างน้อยสามประการ คือ

1) สนับสนุนการเปิดข้อมูลงบประมาณและโครงการพัฒนาในรูปแบบเข้าใจง่าย ภาคธุรกิจที่มีศักยภาพด้านเทคโนโลยีและการสื่อสารสามารถร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและสถาบันการศึกษาพัฒนา “แพลตฟอร์มข้อมูลสาธารณะ” เช่น เว็บไซต์หรือแอปพลิเคชันที่นำเสนองบประมาณ อัตราการใช้จ่าย โครงการพัฒนา และผลสัมฤทธิ์ในรูปแบบอินโฟกราฟิก แผนที่เชิงโต้ตอบ หรือรายงานสั้นที่เข้าใจง่ายสำหรับประชาชนทั่วไป

2) สนับสนุนการอบรมและเครื่องมือสำหรับเครือข่ายภาคประชาชนในการติดตามงบประมาณ CSR สามารถออกแบบโครงการฝึกอบรม “นักตรวจสอบภาคพลเมือง” (citizen auditors) ให้ชุมชนรู้จักอ่านงบประมาณท้องถิ่น วิเคราะห์ TOR โครงการก่อสร้าง หรือใช้สิทธิร้องขอข้อมูลตามกฎหมาย พร้อมสนับสนุนเครื่องมือดิจิทัลหรือคู่มือแบบง่ายในการติดตามงานพัฒนา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยที่ชี้ว่า การให้เครื่องมือและความรู้แก่ภาคประชาชนช่วยลดช่องว่างอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชน (Fox, 2015)

3) ร่วมเป็นภาคีในกลไกตรวจสอบแบบพหุภาคี ภาคธุรกิจสามารถเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการหรือเครือข่ายตรวจสอบสาธารณะ ร่วมกับภาคประชาสังคม นักวิชาการ และตัวแทนชุมชน ภายใต้หลักผลประโยชน์ทับซ้อนที่ชัดเจน กลไกนี้จะช่วยให้การใช้ทรัพยากรสาธารณะในพื้นที่ เช่น โครงการก่อสร้างพื้นฐาน หรือโครงการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับบริษัทเอกชน ถูกตรวจสอบจากหลายภาคส่วน ไม่ใช่เพียงระหว่างหน่วยงานรัฐกับบริษัทคู่สัญญา

ในภาพรวม CSR ที่ออกแบบให้ทำหน้าที่เหล่านี้ จะช่วยเปลี่ยน “ข้อมูลสาธารณะ” จากเอกสารราชการที่เข้าถึงยาก ให้เป็น “ความรู้สาธารณะ” ที่ประชาชนสามารถนำไปใช้ในการตั้งคำถาม ตรวจสอบ และเสนอแนวทางการพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างมีเหตุผล ช่วยลดพื้นที่ของการทุจริตและการใช้อำนาจโดยขาดความรับผิดชอบ ซึ่งเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างของการเมืองท้องถิ่นในหลายพื้นที่ของไทย

4. สรุปเชิงแนวคิด

กล่าวโดยสรุป การมอง CSR ในฐานะกลไกเสริมสร้างประชาธิปไตยท้องถิ่นในพื้นที่ “ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์” หมายถึงการออกแบบกิจกรรม CSR ให้ทำหน้าที่ 3 ประการควบคู่กัน คือ (1) สร้างพลเมืองเข้มแข็งผ่านโครงการให้ความรู้สิทธิ-หน้าที่ทางการเมืองและการพัฒนาเยาวชนให้มีทักษะพลเมือง (2) สร้างพื้นที่สาธารณะให้ประชาชนมีเวทีแสดงออกและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเท่าเทียม และ (3) สนับสนุนกลไกความโปร่งใสและการตรวจสอบผ่านการเปิดเผยข้อมูลงบประมาณและโครงการพัฒนาในรูปแบบที่เข้าใจง่ายและตรวจสอบได้ หาก CSR สามารถทำหน้าที่เหล่านี้อย่างต่อเนื่องและมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน ก็จะไม่เป็นเพียงเครื่องมือสร้างภาพลักษณ์องค์กร แต่เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างประชาธิปไตยท้องถิ่นที่มีชีวิต

5. ข้อเสนอเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติ

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

ในภาพรวมของบทความนี้ การมอง CSR ในฐานะกลไกทางการเมืองระดับท้องถิ่นในพื้นที่ “ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์” นำไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติที่มุ่งให้ภาคธุรกิจ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชน/ภาคประชาสังคม ก้าวออกจากบทบาทเดิมของตนเอง แล้วหันมาร่วมกันออกแบบ “สนามประชาธิปไตยท้องถิ่น” แบบใหม่ที่มีความสร้างสรรค์ โปร่งใส และมีส่วนร่วมมากขึ้น แทนที่จะปล่อยให้ CSR เป็นเพียงกิจกรรมทำดีทั่วไปที่ไม่แต่มิตอำนาจและกติกาสังคม สำหรับภาคธุรกิจ ข้อเสนอเชิงพรรณาคือ การชวนให้บริษัทเอกชนในพื้นที่ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์ ค่อย ๆ ขยับจากการทำ CSR แบบ “ทำบุญ-สร้างภาพลักษณ์” ไปสู่การทำ CSR ในฐานะ “หุ้นส่วนประชาธิปไตยท้องถิ่น” บริษัทมิได้เป็นเพียงผู้บริจาคสิ่งของหรือผู้สนับสนุนงบประมาณให้กับชุมชนเท่านั้น แต่เป็นองค์กรที่ตระหนักว่าตนเองมีสถานะคล้าย “พลเมืององค์กร” (corporate citizenship) ที่ต้องร่วมรับผิดชอบต่อคุณภาพของระบบการเมืองในพื้นที่ที่ตนดำเนินธุรกิจ (Matten & Crane, 2005) การออกแบบ CSR ภายใต้กรอบคิดเช่นนี้ จะทำให้โครงการต่าง ๆ เชื่อมโยงโดยตรงกับการสร้างพลเมืองเข้มแข็ง การเปิดพื้นที่สาธารณะ และการส่งเสริมความโปร่งใส เช่น การที่บริษัทสนับสนุนโครงการโรงเรียนพลเมืองเยาวชน การจัดเวทีเสวนาสาธารณะประจำปีในระดับตำบล หรือการพัฒนาแพลตฟอร์มข้อมูลสาธารณะร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้ล้วนสะท้อนการเปลี่ยนจาก “ผู้ให้” ไปเป็น “ผู้ร่วมสร้างกติกา” ที่รับผิดชอบต่อความเป็นไปของประชาธิปไตยท้องถิ่น (Scherer & Palazzo, 2011) ในอีกด้านหนึ่ง ภาคธุรกิจจำเป็นต้องตั้งคำถามกับตนเองอย่างจริงจังเรื่อง “เส้นแบ่งระหว่าง CSR กับการเมืองแบบอุปถัมภ์” ว่าโครงการที่ทำอยู่นั้นกำลังช่วยเสริมสร้างอำนาจต่อรองของประชาชน หรือกำลังตอกย้ำเครือข่ายอุปถัมภ์และความสัมพันธ์เชิงบุญคุณกับผู้นำท้องถิ่น การมีนโยบายภายในที่ชัดเจน ไม่ใช่ CSR เป็นเครื่องมือหนุนผู้สมัครหรือกลุ่มการเมืองใดโดยตรง การเปิดเผยข้อมูลการใช้จ่าย และการเปิดให้สถาบันการศึกษาและภาคประชาสังคมร่วมประเมินผลโครงการอย่างเป็นอิสระ ล้วนเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยให้ CSR ของภาคธุรกิจมีความน่าเชื่อถือ และมีพลังสร้างสรรค์เชิงประชาธิปไตยอย่างแท้จริง (Mahmud, 2023)

ในอีกด้านหนึ่ง ภาคธุรกิจจำเป็นต้องตั้งคำถามกับตนเองอย่างจริงจังเรื่อง “เส้นแบ่งระหว่าง CSR กับการเมืองแบบอุปถัมภ์” ว่าโครงการที่ทำอยู่นั้นกำลังช่วยเสริมสร้างอำนาจต่อรองของประชาชน หรือกำลังตอกย้ำเครือข่ายอุปถัมภ์และความสัมพันธ์เชิงบุญคุณกับผู้นำท้องถิ่น การมีนโยบายภายในที่ชัดเจน ไม่ใช่ CSR เป็นเครื่องมือหนุนผู้สมัครหรือกลุ่มการเมืองใดโดยตรง การเปิดเผยข้อมูลการใช้จ่าย และการเปิดให้สถาบันการศึกษาและภาคประชาสังคมร่วมประเมินผลโครงการอย่างเป็นอิสระ ล้วนเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยให้ CSR ของภาคธุรกิจมีความน่าเชื่อถือ และมีพลังสร้างสรรค์เชิงประชาธิปไตยอย่างแท้จริง (Mahmud, 2023) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังสามารถใช้เครื่องมือที่มีอยู่เดิม เช่น เวทีประชาคม แผนพัฒนาท้องถิ่น และสภาท้องถิ่น ให้เป็นจุดเชื่อม CSR เข้ากับการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างจริงจัง โดยเปิดให้ชุมชนร่วมเสนอโครงการที่ต้องการให้ภาคธุรกิจเข้ามาสนับสนุน จัดทำแผนร่วมระหว่าง อปท.-ธุรกิจ-ชุมชน และกำหนดให้โครงการ CSR ขนาดใหญ่ต้องผ่านการรับฟังความคิดเห็นหรือการกลั่นกรองจากสภาท้องถิ่นก่อนดำเนินการ นอกจากนี้ การจัดทำ “ทะเบียนโครงการ CSR” ของพื้นที่ ซึ่งระบุข้อมูลสำคัญของทุกโครงการและเผยแพร่สู่สาธารณะ จะทำให้ประชาชนสามารถติดตาม ตรวจสอบ และเปรียบเทียบผลการดำเนินงานได้ ลดข้อครหาเรื่องผลประโยชน์ทับซ้อน และเพิ่มพลังให้การตรวจสอบทางสังคม (Fox, 2015)

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

สำหรับภาคประชาชนและภาคประชาสังคม บทบาทที่ควรได้รับการส่งเสริมคือการเปลี่ยนจาก “ผู้รับ” สู่ “ผู้ร่วมออกแบบและผู้เฝ้าระวัง” CSR ในพื้นที่ เมื่อภาคธุรกิจเข้ามาดำเนินโครงการจำนวนมาก ชุมชนและเครือข่ายประชาสังคมในพื้นที่ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์ จึงมีโอกาสนำเสนอเชิงรุกมากขึ้น เช่น การจัดทำ “วาระ CSR ของชุมชน” ที่สะท้อนปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของคนในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นประเด็นการพัฒนาทักษะเยาวชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หรือการพัฒนาพื้นที่สาธารณะสำหรับการแสดงออกของพลเมือง การที่ชุมชนสามารถเสนอโครงการกลับไปยังภาคธุรกิจ ทำให้ความสัมพันธ์เปลี่ยนจากการรอคอยความช่วยเหลือ ไปสู่การต่อรองอย่างมีศักดิ์ศรีในฐานะหุ้นส่วน สำหรับภาคประชาชนและภาคประชาสังคม บทบาทที่ควรได้รับการส่งเสริมคือการเปลี่ยนจาก “ผู้รับ” สู่ “ผู้ร่วมออกแบบและผู้เฝ้าระวัง” CSR ในพื้นที่ เมื่อภาคธุรกิจเข้ามาดำเนินโครงการจำนวนมาก ชุมชนและเครือข่ายประชาสังคมในพื้นที่ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์ จึงมีโอกาสนำเสนอเชิงรุกมากขึ้น เช่น การจัดทำ “วาระ CSR ของชุมชน” ที่สะท้อนปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของคนในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นประเด็นการพัฒนาทักษะเยาวชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หรือการพัฒนาพื้นที่สาธารณะสำหรับการแสดงออกของพลเมือง การที่ชุมชนสามารถเสนอโครงการกลับไปยังภาคธุรกิจ ทำให้ความสัมพันธ์เปลี่ยนจากการรอคอยความช่วยเหลือ ไปสู่การต่อรองอย่างมีศักดิ์ศรีในฐานะหุ้นส่วน

เมื่อมองไปข้างหน้า ยังมีช่องว่างการวิจัยอีกหลายมิติที่ควรพัฒนาอย่างเป็นระบบ การศึกษาเชิงเปรียบเทียบระหว่างพื้นที่ “ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์” กับ “ภูมิภาคอื่น” จะช่วยให้เข้าใจว่าโครงสร้างเศรษฐกิจ วัฒนธรรมการเมือง และประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่าง “รัฐ-ธุรกิจ-ชุมชน” ส่งผลต่อ “รูปแบบ CSR ทางการเมือง” อย่างไร การออกแบบการวิจัยเชิงประจักษ์ที่ติดตามผลลัพธ์ของ CSR ต่อทัศนคติทางการเมือง การมีส่วนร่วม และความเชื่อมั่นในสถาบันท้องถิ่นจะช่วยตอบคำถามสำคัญว่ารูปแบบ CSR ที่เสนอในเชิงแนวคิดนั้นสามารถสร้าง “การเปลี่ยนแปลงจริง” ในสนามการเมืองท้องถิ่นได้มากน้อยเพียงใด ยิ่งไปกว่านั้น การวิเคราะห์ในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองของพันธมิตร CSR ก็ยังเป็นโจทย์วิจัยที่ทำหาย เพราะเบื้องหลังโครงการที่ดูงดงาม อาจมีพลวัตของอำนาจและผลประโยชน์ที่ซับซ้อนซ่อนอยู่ การทำความเข้าใจว่าใครได้ประโยชน์ ใครเสียประโยชน์ และกลุ่มใดมีอำนาจกำหนดทิศทาง CSR ในพื้นที่ จึงเป็นกุญแจสำคัญในการออกแบบนโยบายป้องกันการผูกขาดอำนาจในนามของความรับผิดชอบต่อสังคม นอกจากนี้ การเชื่อมโยงมิติเทคโนโลยีดิจิทัลและคุณค่าทางวัฒนธรรมท้องถิ่น เข้ากับ CSR เชิงประชาธิปไตย ก็เปิดพื้นที่ให้มีการคิดค้นนวัตกรรมใหม่ ๆ ทั้งในระดับชุมชนและในระดับทฤษฎี โดยสรุป ข้อเสนอเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติในส่วนนี้ มิได้ต้องการเพียงให้ CSR “ดีขึ้น” ในความหมายทั่วไป แต่ต้องการให้ CSR กลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างประชาธิปไตยท้องถิ่นที่มีชีวิต ทำให้ภาคธุรกิจ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชน สามารถยืนเคียงกันในฐานะหุ้นส่วนที่เท่าเทียมมากขึ้น ในการออกแบบอนาคตของพื้นที่ “ร้อย-แก่น-สาร-สินธุ์” ร่วมกันอย่างยั่งยืนทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

เอกสารอ้างอิง

- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2556). *การศึกษาพลเมืองในสังคมไทยร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสธารณสุขแห่งชาติ.
- นรรัฐ รื่นกวี. (2567). ภาพลักษณ์ของผู้ประกอบการวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมตามโครงสร้างหลักจริยธรรมทางธุรกิจในเขตพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือประเทศไทย. *Research Community and*
- พิพัฒน์ นนทนาธรณ์. (2558). บทบาทของซีเอสอาร์และวิสาหกิจเพื่อสังคมกับการแก้ปัญหาสังคม. *วารสารพัฒนาลัคม*, 17(2), 13–32.
- สุนิตย์ เหมนิล. (2562). วรรณกรรมว่าด้วย “นโยบายด้านการเมืองของรัฐสยามต่ออีสานระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2453”. *วารสารวิถีสังคมมนุษย์*, 7(1), 132-155.
- Dahl, R. A. (1998). *On democracy*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Fox, J. (2015). Social accountability: What does the evidence really say? *World Development*, 72, 346–361.
- Gaventa, J. (2006). *Triumph, deficit or contestation? Deepening the ‘deepening democracy’ debate*. IDS Working Paper, 264.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hoskins, B., & Kerr, D. (2012). Participatory citizenship in the European Union. *Education, Citizenship and Social Justice*, 7(2), 129–139.
- Jatusripitak, N. (2022). *The promise and peril of patronage politics for Thailand’s democracy*. *ISEAS Perspective*, 2022 (119).
- Mahmud, A. (2023). *How and when community-oriented corporate social responsibility affects civic prosperity*. *Heliyon*,
- Matten, D., & Crane, A. (2005). Corporate citizenship: Toward an extended theoretical conceptualization. *Academy of Management Review*, 30(1), 166–179.
- Meechan, S. (2019). Clans and networks: Thai clientelistic politics at the local level. *Kyoto Review of Southeast Asia*, 25.
- Neher, C. D. (1989). Political interaction in Northern Thailand. *Journal of Asian Studies*.
- Phongpaichit, P. (2016). Inequality, wealth and Thailand’s politics. *Thammasat Review of Economic and Social Policy*, 2(1). 1-17.
- Phongpaichit, P., & Baker, C. (2016). *Unequal Thailand: Aspects of income, wealth and power*. Singapore: NUS Press.
- Roi-Et province. *Social Science Asia*, 6(4), 1–20.

- Rattanasripanya, O. U. (2011). *Social capital and clientelism: The case study of Thai rural communities (Doctoral dissertation)*. National Institute of Development Administration (NIDA).
- Royal Thai Government. (2024). *Thailand's National Adaptation Plan (NAP)*.
- Scherer, A. G., & Palazzo, G. (2011). The new political role of business in a globalized world: A review of a new perspective on CSR and its implications for the firm, governance, and democracy. *Journal of Management Studies*, 48(4), 899–931.
- Thailand Environment Institute. (2005). *Final report on CSR development in Thailand*.